

Μεταποίηση, ανταγωνισμός και επιχειρηματικό περιβάλλον

Άρση εμποδίων - άνοιγμα στον διεθνή ανταγωνισμό

Μιχάλης Μητσόπουλος

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΩΝ (ΣΕΒ)

Περίληψη

Η άρση υφιστάμενων εμποδίων στον διεθνή ανταγωνισμό ενέχει σημαντικούς κινδύνους για τη χώρα, αν δεν συνοδεύεται παράλληλα από την άρση των πολλών εμποδίων που αντιμετωπίζει η ημεδαπή επιχειρηματική δραστηριότητα. Συγκεκριμένα, οι ελληνικές επιχειρήσεις που καταβάλλουν το κόστος των εμποδίων στην επιχειρηματική δραστηριότητα δεν θα μπορέσουν να ανταγωνιστούν στην εγχώρια αγορά, αλλά και στις ξένες αγορές, τις επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες σε χώρες με φιλικό επιχειρηματικό περιβάλλον, και συνεπώς θα κλείσουν. Αυτή η εξέλιξη θα αφορά ειδικά τους παραγωγούς εμπορεύσιμων αγαθών, δηλαδή κυρίως μεταποιητικές επιχειρήσεις, και θα οδηγήσει στην παραπέρα αποδυνάμωση της μεταποιητικής βάσης της χώρας. Φυσικά, θα ακολουθήσει και η αντίστοιχη απώλεια θέσεων εργασίας. Όμως πρόσφατες έρευνες δείχνουν ότι, ειδικά οι θέσεις εργασίας στη μεταποίηση αποτελούν κρίσιμη προϋπόθεση για να μπορέσει η χώρα να απορροφήσει την καινοτομία στην παραγωγή και να ακολουθήσει τις ανεπτυγμένες χώρες στην παραγωγή προϊόντων και την παροχή υπηρεσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας. Συνεπώς, η άρση των εμποδίων ειδικά στη μεταποιητική δραστηριότητα αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, ώστε η άρση των εμποδίων στον διεθνή ανταγωνισμό να λειτουργήσει τελικά προς όφελος όχι μόνο του καταναλωτή αλλά και γενικότερα της εθνικής οικονομίας, της απασχόλησης και της κοινωνίας. Μια στρατηγική παράλληλης βελτίωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και άρσης εμποδίων στον διεθνή ανταγωνισμό, η οποία θα συμπληρώνει την πλήρη αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων της χώρας σε υπηρεσίες, όπως ο τουρισμός και η ναυτιλία, αποτελεί συνεπώς μονόδρομο, αν η χώρα επιθυμεί να επιτύχει στο μέλλον επιδόσεις στην ανάπτυξη, απασχόληση και κοινωνική συνοχή που να μην προσεγγίζουν απλώς, αλλά και να ξεπερνούν, τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους.

1. Εισαγωγή

Η παρατεταμένη ύφεση στην οποία έχει εισέλθει η χώρα μετά το 2008 ήρθε σαν ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ολοκλήρωσης του κύκλου της «ονομαστικής σύγκλισης» και την προσαρμογή του επιπέδου ευημερίας της χώρας στο, χαμηλό, επίπεδο της παραγωγικής της ικανότητας, αντί να συμβεί το αντίθετο, όπως για παράδειγμα είχε προτείνει ο Αναστασάτος (2008, 2011). Με δεδομένη πλέον τη σημαντική μείωση των εισοδημάτων, ειδικά στον ιδιωτικό τομέα, η συζήτηση για τη μείωση των εμποδίων στον ανταγωνισμό έχει παραμείνει στην κορυφή της δημόσιας συζήτησης με στόχο τη μείωση των τιμών.

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η ελληνική κυβέρνηση έχει συνάψει ειδική συμφωνία με τον ΟΟΣΑ για την εφαρμογή του Competition Assessment Toolkit του ΟΟΣΑ σε τέσσερις κλάδους, που υπέδειξε η κυβέρνηση ως κλάδους προτεραιότητας, για την εξέταση της δυνητικής ύπαρξης θεσμικών εμποδίων στην ελεύθερη λειτουργία του ανταγωνισμού (οι κλάδοι αυτοί είναι τα τρόφιμα, τα δομικά υλικά, το εμπόριο και ο τουρισμός). Η προσέγγιση της ανάθεσης στον ΟΟΣΑ και ενός παράλληλου, διακριτού, έργου για τον εντοπισμό εμποδίων στην επιχειρηματική δραστηριότητα καταγράφει και την ουσιαστική διαφοροποίηση που έχει η απομάκρυνση εμποδίων στον ανταγωνισμό από την απομάκρυνση εμποδίων στην επιχειρηματικότητα: Τα πρώτα δεν επιτρέπουν σε κάποιον ανταγωνιστή, ημεδαπό ή προερχόμενο από εντός της ενιαίας αγοράς, να εισέλθει σε μια υφιστάμενη αγορά, ενώ τα δεύτερα παρεμποδίζουν οριζόντια την επιχειρηματικότητα και αυξάνουν το κόστος ίδρυσης, αδειοδότησης, επέκτασης και λειτουργίας εξίσου για όλους που δραστηριοποιούνται σε μια αγορά.

Η σαφής αυτή διάκριση των παθογενειών που χαρακτηρίζουν την ελληνική οικονομία, δηλαδή των διοικητικών περιορισμών στον ανταγωνισμό από τη μία και των οριζόντιων εμποδίων στην επιχειρηματική δραστηριότητα, που δεν συνιστούν με τη στενή έννοια περιορισμούς στον ανταγωνισμό, θα αποτελέσει και τη βάση προβληματισμού αυτού του κειμένου. Συγκεκριμένα, η θέση που προκρίνεται είναι ότι στα πλαίσια της ενιαίας αγοράς, η οποία σε ό,τι αφορά την αγορά προϊόντων έχει ενοποιηθεί σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με την αγορά υπηρεσιών, η μη απομάκρυνση κατά άμεση προτεραιότητα των εμποδίων στην επιχειρηματικότητα οδηγεί σε βέβαιη αποψίλωση της παραγωγικής βάσης της οικονομίας. Αντίστοιχα, αν παραμένουν εμπόδια στον ανταγωνισμό τα οποία δεν έχουν ακόμα καταργηθεί στα πλαίσια της ενσωμάτωσης του ευρωπαϊκού δικαίου στην ελληνική νομοθεσία, αυτά μπορεί συχνά να αποτελούν αντίβαρο ως προς υφιστάμενα εμπόδια στην επιχειρηματικότητα: Το κράτος αυξάνει το κόστος των επιχειρήσεων με εμπόδια στην επιχειρηματικότητα και μετά τους επιτρέπει να μετακυλήσουν το κόστος αυτό στον καταναλωτή, προστατεύοντας τις επιχειρήσεις αυτές από τον ανταγωνισμό με άλλους νόμους. Έτσι το κράτος έμμεσα δημιουργεί πρόσοδο, εξασφαλίζει τη διανομή της και επιτρέπει την επιβίωση των ελληνικών επιχειρήσεων. Μια ενδεικτική περιγραφή του τρόπου με τον οποίο μπορεί να λειτουργεί αυτός ο μηχανισμός μεταξύ ρύθμισης αγορών εργασίας και προϊόντων, και να εισάγει τις αποκαλούμενες Χ-αναποτελεσματικότητες, προσφέρουν οι Nicoletti and Scarpetta (2005). Σημειώνεται επίσης ότι, η υπόθεση αυτή είναι συμβατή με τη σχετικά χαμηλή κερδοφορία των ελληνικών επιχειρήσεων που καταγράφουμε στο Mitsopoulos και Pelagidis (2012). Η κατάργηση του προστατευτικού τείχους, χωρίς να έχει απομακρυνθεί η αιτία που αυξάνει εξαρχής το κόστος λειτουργίας, απλά θα καταστήσει τις ελληνικές επιχειρήσεις μη βιώσιμες, καθώς φτηνές εισαγωγές που δεν έχουν ενσωματωμένο το επιπλέον κόστος θα είναι εύκολα προσβάσιμες στους καταναλωτές. Αντίστοιχα, η προσδοκώμενη υποκατάσταση της ακριβής εγχώριας παραγωγής από φτηνές εισαγωγές και το προσδοκώμενο όφελος για τους Έλληνες καταναλωτές θα αποδειχθεί μάλλον μικρής σημασίας, καθώς η μείωση της αγοραστικής τους δύναμης, απόρροια της επακόλουθης διακοπής παραγωγικής δραστηριότητας, απόλυσης προσωπικού και μείωσης αποδοχών ειδικά στον τομέα των εμπορεύσιμων αγαθών (δηλαδή, κυρίως τη μεταποίηση), θα υπεραντισταθμίσει την οποιαδήποτε μείωση τιμών.

Η προαναφερόμενη πρόταση σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εκληφθεί από τον αναγνώστη ως κάλεσμα για τη μη απομάκρυνση των όποιων εμποδίων στον ανταγωνισμό, σε όλες τις αγορές. Η εδραίωση του ελεύθερου ανταγωνισμού είναι από τις πλέον σημαντικές παραμέτρους, όχι μόνο για να εξασφαλιστεί η αύξηση του πλεονάσματος καταναλωτή μέσω της μείωσης των τιμών και της διεύρυνσης της ποικιλίας των

προσφερόμενων προϊόντων και υπηρεσιών. Επιπλέον, αδιάσειστα στοιχεία που, ενδεικτικά, περιγράφουν οι Arnold κ.α. (2008), δείχνουν ότι είναι κρίσιμος παράγοντας που ενθαρρύνει την καινοτομία, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και, τελικά και υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις, την ικανότητα μιας χώρας να προσφέρει ποιοτικές θέσεις εργασίας. Αντίθετα, η προαναφερόμενη πρόταση τονίζει ότι θα ήταν ολέθριο λάθος να απομακρυνθούν τα όποια εμπόδια στον ανταγωνισμό μόνο σε κλάδους στους οποίους δεν υφίστανται σημαντικά κρατικά μονοπώλια ή κρατικές παρεμβάσεις και να μη γίνει το ίδιο με κρίσιμους, καθώς αποτελούν σημαντικές εισροές για σχεδόν όλη την οικονομία, κλάδους δικτύων και με τα οριζόντια εμπόδια στην επιχειρηματικότητα. Δηλαδή, να εκτεθούν οι ελληνικές παραγωγικές επιχειρήσεις στην πίεση του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού, χωρίς να μπορούν να ανταποκριθούν στα κίνητρα που αυτός δίνει για βελτίωση των προϊόντων και παραγωγικών υπηρεσιών.

2. Μεταποίηση και εχθρικό επιχειρηματικό περιβάλλον

Μια συνηθισμένη διαπίστωση της εποχής μας είναι ότι η Ελλάδα «δεν παράγει», αλλά έχει συγκριτικά πλεονεκτήματα στον τουρισμό και τη ναυτιλία. Η διαπίστωση αυτή θεωρείται ότι είναι θέσφατο, και συνήθως δεν διερευνάται αν υπάρχουν βαθύτερες αιτίες που έχουν οδηγήσει στην «Ελλάδα που δεν παράγει». Όμως η προσεκτική διερεύνηση των χαρακτηριστικών της κάθε επιχειρηματικής δραστηριότητας γρήγορα δείχνει ότι πέρα από τα εμφανή πλεονεκτήματα σε σχέση με, για παράδειγμα, τον τουρισμό (κλίμα, παραλίες, πολιτιστική κληρονομία), υπάρχουν και πρακτικοί λόγοι που επηρεάζονται από τις ασκούμενες πολιτικές, όπως το γεγονός ότι μια μεταποιητική επιχείρηση χρειάζεται πέρα από την άδεια ίδρυσης και την άδεια εγκατάστασης και λειτουργίας – δηλαδή πρέπει να ληφθεί η άδεια να οικοδομηθεί το εργοστάσιο και να τοποθετηθούν οι γραμμές παραγωγής εντός αυτού. Στον βαθμό που η λήψη της άδειας εγκατάστασης και λειτουργίας, διαχρονικά μέσω της προσθήκης όλο και νέων επιπέδων γραφειοκρατίας και διαφθοράς, γινόταν όλο και πιο χρονοβόρα και αβέβαιη, και στον βαθμό που διαχρονικά γινόταν η προσθήκη όλο και πιο απίθανων περιορισμών (η απαγόρευση οποιαδήποτε αλλαγής –έστω και ενεργειακής αναβάθμισης– στις βιομηχανίες της Αττικής είναι ένα ενδεικτικό και καλό παράδειγμα), η λήψη άδειας λειτουργίας μιας επιχείρησης παροχής υπηρεσιών γινόταν συγκριτικά όλο και πιο εύκολη σε σχέση με την αδειοδότηση μιας επιχείρησης «που φτιάχνει κάτι». Επιπλέον, η διαχρονική υπερ-ρύθμιση της μισθωτής εργασίας, όπως αποτυπώνει ο Burtless (2002) αλλά αναλύουμε και στο Mitsopoulos και Pelagidis (2012), και η διαχρονικά σταθερή αύξηση του χάσματος μεταξύ του κόστους του εργοδότη και της καθαρής αμοιβής του εργαζομένου για οποιαδήποτε αμοιβή ξεπερνούσε ένα χαμηλό όριο, επίσης δημιούργησε ένα συγκριτικό μειονέκτημα στη μεταποίηση. Αυτό συμβαίνει γιατί η μεταποίηση εξαρτάται, όπως δείχνουν αναλυτικά στοιχεία του ΙΚΑ για παράδειγμα, σε μεγαλύτερο βαθμό από σταθερές και διαχρονικές σχέσεις με τους μισθωτούς εργαζομένους της σε σύγκριση με κλάδους υπηρεσιών, όπως ο τουρισμός (όπου υπάρχει ισχυρή εποχικότητα στην απασχόληση) ή άλλους κλάδους υπηρεσιών, όπου έχει επικρατήσει σχεδόν αποκλειστικά η αυτοαπασχόληση.

Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι η μεταποίηση απαιτεί μακροχρόνιο προγραμματισμό και η λήψη απόφασης για μια επένδυση συνεπάγεται την άμεση καταβολή μεγάλου κόστους, μεγάλο μέρος του οποίου δεν είναι ανακτήσιμο αν διακοπεί η λειτουργία της μονάδας, και το οποίο αποσβένεται για πολλά χρόνια. Έτσι, η αυξημένη ρυθμιστική αβεβαιότητα που δημιουργεί η εδραιωμένη εδώ και δεκαετίες πρακτική για απροειδοποίητες, ξαφνικές και άσχετες με την πραγματικότητα ρυθμιστικές παρεμβάσεις σε θέματα που αφορούν τις επιχειρήσεις, και χωρίς να λαμβάνεται σχεδόν ποτέ υπόψη από τους πολιτικούς η καλώς εννοούμενη γνώμη των επιχειρήσεων, πλήττει δυσανάλογα αυτές τις επενδύσεις, σε σχέση με επενδύσεις για παράδειγμα που έγιναν σε ένα γραφείο παροχής υπηρεσιών. Στην πραγματικότητα αυτή πρέπει να προστεθεί η επαναφορά της μακροοικονομικής αβεβαιότητας σε υψηλά επίπεδα, για πρώτη φορά μετά την ένταξη στη ζώνη του ευρώ, με την απόφαση για το «μεγάλο κούρεμα» του Οκτωβρίου 2011, και της πολιτικής επιλογής, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, να μετακυληθούν όλα τα ρίσκα και οι αβεβαιότητες που προέκυπταν από την πρωτοφανή μεταρρυθμιστική απροθυμία της ελληνικής κυβέρνησης στον ιδιωτικό τομέα. Η τελευταία εξέλιξη με τη σειρά της επίσης πλήττει δυσανάλογα επενδύσεις που έχουν μακρύ χρόνο απόσβεσης, όπως είναι οι επενδύσεις στη μεταποίηση.

3. Διεθνής ανταγωνισμός και εχθρικό επιχειρηματικό περιβάλλον

Είναι σκόπιμο να θυμηθούμε στο σημείο αυτό ότι οι κίνδυνοι από την έκθεση μιας χώρας στον διεθνή ανταγωνισμό συχνά εξετάζονται υπό το πρίσμα της «παγκοσμιοποίησης», και η προσέγγιση αυτή χρησιμοποιείται για να διατυπώσει επιφυλάξεις στη σταθερή προσήλωση που δείχνουν, για παράδειγμα, οι διεθνείς οργανισμοί υπέρ του ελεύθερου εμπορίου, παρόλο που η θέση των τελευταίων βασίζεται σε πλήθος εμπειρικών στοιχείων. Η εξέλιξη των εργαλείων ποσοτικής ανάλυσης, αλλά και η βελτίωση των βάσεων δεδομένων και, συνεπώς, η δυνατότητα όλο και πιο αναλυτικής τεκμηρίωσης των εξελίξεων που καταγράφονται, έχουν επιτρέψει σταδιακά μια πιο ολοκληρωμένη αξιολόγηση αυτών των επιφυλάξεων. Έτσι, ήδη το 2004 η ανάλυση των Dollar κ.ά. (2004) για τις θετικές επιπτώσεις του εμπορίου στην ανάπτυξη και τη μείωση της φτώχειας είχαν υποστεί εκτεταμένη κριτική για πλήθος θεμάτων που αφορούν τη μεθοδολογία προσδιορισμού των χωρών που ενθαρρύνουν το εμπόριο αλλά και τα επιμέρους χαρακτηριστικά των χωρών αυτών.

Αντίστοιχα, οι κίνδυνοι της «Ολλανδικής ασθένειας» έχουν καταγραφεί διαχρονικά πολλές φορές. Για παράδειγμα, ο Corden (1985) επιχειρηματολογούσε ότι όταν αναπτύσσεται ένας κλάδος εμπορεύσιμων προϊόντων, κυρίως «με προσόδους», η βιομηχανική βάση της χώρας μπορεί να τίθεται υπό πίεση. Και στην περίπτωση αυτή, η αύξηση της διαθεσιμότητας των δεδομένων οδήγησε στη σταδιακή ανάλυση αυτών των ιδεών. Ενδεικτικά, οι Sachs και Warner (1997) καταγράψανε, με δεδομένα της περιόδου 1970-1990, ότι χώρες που είναι πλούσιες σε πρώτες ύλες τις οποίες εξάγουν τείνουν να αναπτύσσονται με μικρότερους ρυθμούς, σε σχέση με χώρες που δεν είναι αντίστοιχα ευνοημένες. Επίσης, οι προβληματισμοί για τους κινδύνους και τις έμμεσες επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης δεν περιορίζονταν στις αναπτυσσόμενες χώρες. Ενδεικτικά, οι Sachs κ.ά. (1994) ήδη από τη δεκαετία του '90 καταγράψανε ότι η παγκοσμιοποίηση οδηγούσε στη μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση στις ΗΠΑ, ειδικά στις θέσεις χαμηλής εξειδίκευσης.

Μια ενδιαφέρουσα πρόσφατη ανάλυση που εμπεριέχει σημαντικά μηνύματα σε σχέση με τους προαναφερόμενους κινδύνους διατυπώνεται από τον Williamson (2011). Ο συγγραφέας αρχίζει την έρευνά του από την αρχή της βιομηχανικής επανάστασης, καταγράφοντας πώς οι ευρωπαϊκές χώρες άνοιξαν τις οικονομίες τους στο εμπόριο την ώρα που οι αποικίες τους έκαναν το ίδιο και πολλές άλλες χώρες υποχρεώθηκαν να ακολουθήσουν με την «πολιτική των κανονιοφόρων». Ο συνδυασμός του πρωτοφανούς αυτού ανοίγματος των αγορών μαζί με τη συναλλαγματική σταθερότητα που προσέφερε ο «κανόνας του χρυσού» και τη ραγδαία μείωση του κόστους μεταφοράς χάρη σε τεχνολογικές εξελίξεις, όπως η ατμομηχανή, οδήγησε την περίοδο αυτή σε μια πρωτοφανή αύξηση του διεθνούς εμπορίου.

Ο συγγραφέας παραθέτει πλήθος στοιχείων που δείχνουν ότι η περιφέρεια δεν ζημιώθηκε από αυτή την αύξηση του εμπορίου, τουλάχιστον σε επίπεδο πρωτογενών επιπτώσεων, και συνεπώς τα κλασικά επιχειρήματα, που έχουν αφηρητά την κλασική θεωρία του Ricardo αναφορικά με την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, επιβεβαιώνονται σε όλες τις περιπτώσεις. Πράγματι, με τη συλλογή νέων και περισσότερων στοιχείων για την εξέλιξη των όρων εμπορίου, επιβεβαιώνεται ξεκάθαρα ότι στις περιφερειακές χώρες στις οποίες διείσδυσε το ελεύθερο εμπόριο υπήρξε μια σημαντική βελτίωση των όρων εμπορίου, καθώς οι εισαγωγές ολοένα και φτηνότερων βιομηχανικών προϊόντων έβρισκαν απέναντι τους μια όλο και αυξανόμενη ζήτηση από τις βιομηχανικές χώρες για πρώτες ύλες. Αντίστοιχα, ευνοήθηκε η ανάπτυξη και το πλεόνασμα καταναλωτή στις χώρες αυτές. Όμως, και πάλι όπως προβλέπει η κλασική θεωρία, εσωτερικά η οικονομία προσαρμόστηκε με τη ροή πόρων στους κλάδους παραγωγής πρώτων υλών και με την απομάκρυνση πόρων από τους κλάδους στους οποίους δεν υπήρχε συγκριτικό πλεονέκτημα και οι οποίοι ανταγωνίζονταν τις εισαγωγές, όπως είναι η μεταποίηση.

Ο συγγραφέας προχωράει καταγράφοντας τις σημαντικές επιπτώσεις που είχε αυτή η αποβιομηχάνιση στην ανάπτυξη των υλικών και άυλων υποδομών και δομών, οι οποίες αποδεικνύονται σήμερα τόσο κρίσιμες για την ικανότητα μιας χώρας να εξασφαλίσει διατηρήσιμους ρυθμούς ανάπτυξης. Έτσι, περιγράφει πως, ενώ οι χώρες της περιφέρειας απολάμβαναν τη βελτίωση των όρων εμπορίου αυξάνοντας το επίπεδο της ευημερίας

μέρους τουλάχιστον της κοινωνίας τους, οι βιομηχανικές χώρες έχτιζαν το υπόβαθρο εκείνο που τους επέτρεψε διαχρονικά και σταθερά να επιτυγχάνουν υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης. Σημειώνεται ότι, αυτή η επίμονη αδυναμία των φτωχότερων χωρών να συγκλίνουν προς τις ανεπτυγμένες χώρες, σε αντίθεση με τις θεωρητικές προβλέψεις του υποδείγματος του Solow (1956), καταγράφηκε εμπειρικά και για την εποχή μας από έρευνες, όπως των Durlauf και Quah (1999) και Durlauf και Johnson (1995).

Επιπλέον, ο συγγραφέας εξετάζει τις επιπτώσεις που είχε στην αναπτυξιακή προοπτική των χωρών η εξάρτησή τους από λίγες πηγές εισοδημάτων, αντί μιας ευρείας γκάμας μεταποιημένων προϊόντων που κατευθύνονται σε διαφορετικές αγορές. Η αυξημένη μεταβλητότητα των εσόδων από λίγους κλάδους εξαγωγής πρώτων υλών, και σαν συνέπεια της εξειδίκευσης των οικονομιών αυτών μόνο σε αυτούς τους κλάδους, σε αντίθεση με τη συγκριτική σταθερότητα των εσόδων χωρών που έχουν έσοδα από ένα διαφοροποιημένο καλάθι προϊόντων και εξαγωγών, καταγράφεται ότι είχε επίσης σημαντική και αρνητική επίπτωση για τις οικονομίες της περιφέρειας. Το σημείο αυτό πρέπει να το προσέξουν όσοι υποστηρίζουν ένα οικονομικό μοντέλο που προβλέπει για την Ελλάδα να γίνει αποκλειστικά «το ξενοδοχείο και η ταβέρνα της Ευρώπης» και παράλληλα αναμένουν από τη χώρα την ικανότητα να αποπληρώσει ένα δημόσιο χρέος που αντιστοιχεί ουσιαστικά σε μια ανεπτυγμένη χώρα.

4. Η περίπτωση της Ελλάδας

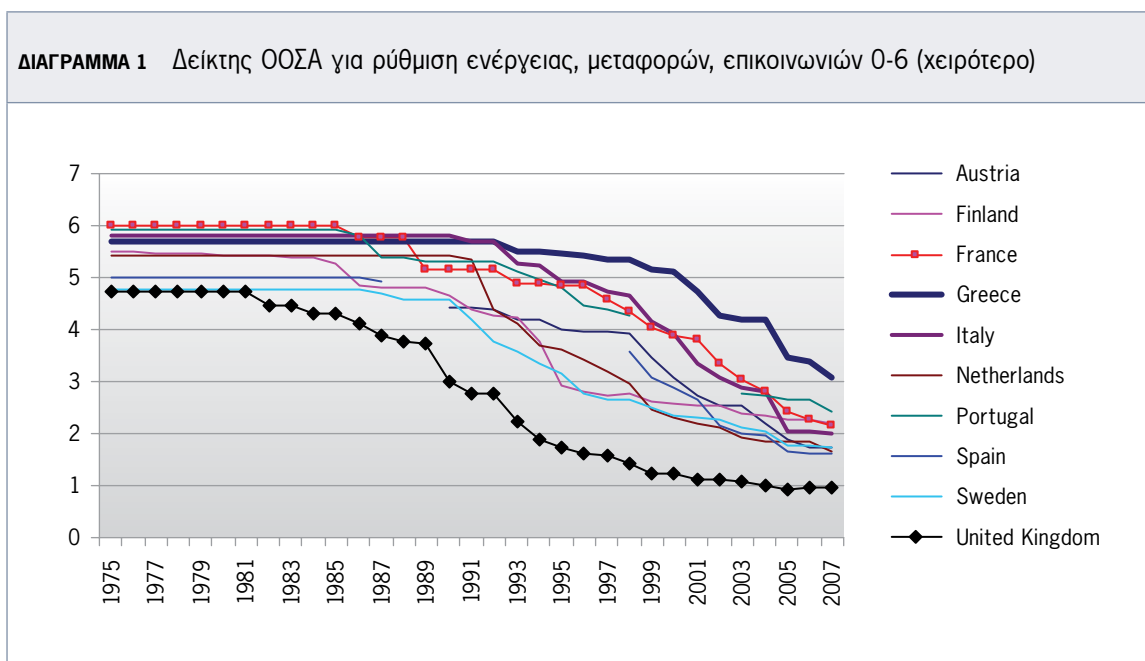
Ο κίνδυνος που διατρέχει η χώρα από την εδραίωση ανταγωνιστικών συνθηκών στις αγορές την ίδια στιγμή που το επιχειρηματικό περιβάλλον παραμένει εχθρικό, είτε λόγω ρυθμιστικών αστοχιών του κράτους είτε λόγω υψηλού ρίσκου χώρας και κόστους χρηματοδότησης, συνοψίζεται ως έξης: Η χώρα θα χάσει την παραγωγική βάση που της απομένει, καθώς τα εμπορεύσιμα προϊόντα πλέον θα εισάγονται, υποκαθιστώντας τα μη ανταγωνιστικά εγχώρια παραγόμενα προϊόντα. Όμως η παραγωγική αυτή, κυρίως μεταποιητική, βάση είναι και ο πυρήνας της μηχανής που μπορεί διαχρονικά να εξασφαλίσει την προσέγγιση του επιπέδου διαβίωσης των ανεπτυγμένων χωρών, καθώς και την ποιοτική απασχόληση. Η σχετική ανάλυση χωρίζεται σε δύο μέρη. Πρώτον, την επίπτωση που είχε στη χώρα η διαμόρφωση ενός εχθρικού στην παραγωγή περιβάλλοντος την ώρα που από τη μία η ενιαία αγορά επέβαλλε ανταγωνιστικές συνθήκες και από την άλλη εισέρεε εύκολο χρήμα που μπορούσαν να απορροφήσουν άμεσα κυρίως οι μη-παραγωγικές υπηρεσίες και ο ευρύτερος δημόσιος τομέας. Δεύτερον, τη σημασία που έχει ο παραγωγικός, μεταποιητικός, τομέας της οικονομίας σαν αναπόσπαστο μέρος του μηχανισμού που μπορεί να εξασφαλίσει σε μια χώρα υψηλό επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού και συμμετοχή στην προνομιούχα ομάδα των ανεπτυγμένων χωρών.

4.1 Όταν η Ελλάδα κόλλησε την «Ολλανδική ασθένεια»

Μπορεί η Ελλάδα να μην έχει, καταρχήν, τα εμφανή χαρακτηριστικά των χωρών που εξήγαγαν τις πρώτες τους ύλες στον βιομηχανικό πυρήνα τον 18ο αιώνα και των χωρών που συνήθως εξετάζονται για τις συνέπειες της «Ολλανδικής ασθένειας». Όμως, η ένταξη στην ΕΟΚ ισοδυναμούσε με το άνοιγμα των συνόρων στο εμπόριο του 18ου αιώνα, και μάλιστα συνέπεσε με μια συγκριτικά με τις άλλες χώρες επιδείνωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Επιπλέον, τόσο οι εισροές από τον τουρισμό, που ουσιαστικά αποτελούν εξαγωγές χαμηλής εξειδίκευσης, όσο και η σημαντική εισροή κονδυλίων από τα ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (και παλαιότερα ΕΟΚ) έχουν χαρακτηριστικά που εν δυνάμει μπορούν να τα κάνουν να λειτουργήσουν με ακριβώς τον ίδιο τρόπο που λειτούργησαν οι εισροές στις περιφερειακές χώρες του 18ου αιώνα.

Σε ό,τι αφορά τη συγκριτική χειροτέρευση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος ειδικά την περίοδο ένταξης στην ΕΟΚ, ο ΟΟΣΑ έχει διαμορφώσει δείκτες ρύθμισης για βασικές αγορές ενέργειας, μεταφορών και επικοινωνιών, οι οποίοι είναι διαθέσιμοι από το 1975. Στο Διάγραμμα 1 βλέπουμε πως σύμφωνα με αυτούς τους δείκτες η υψηλή ρύθμιση από το κράτος αυτών των, τόσο σημαντικών για την ανταγωνιστικότητα,

κλάδων δικτύων είχε εδραιωθεί ως κοινή πρακτική μεταπολεμικά σε όλες τις κύριες ευρωπαϊκές χώρες.¹ Βλέπουμε επίσης πως, μετά την εμπειρία των πετρελαϊκών κρίσεων και από τις αρχές της δεκαετίας του '80, σταδιακά όλες οι ευρωπαϊκές χώρες άρχισαν να ανοίγουν αυτούς τους κλάδους στον ανταγωνισμό. Αντίθετα, η Ελλάδα άρχισε τελευταία τη διαδικασία αυτή (την περίοδο 90-93). Τα επόμενα χρόνια, η ανάγνωση των υποδεικτών που βρίσκονται διαθέσιμοι στην ιστοσελίδα του ΟΟΣΑ, δείχνει ότι η μεγαλύτερη μείωση του δείκτη στην Ελλάδα προήλθε από τις τηλεπικοινωνίες (λόγω κυρίως της λειτουργίας της ανταγωνιστικής αγοράς κινητής τηλεφωνίας και με την «καταρχήν στα χαρτιά» ενσωμάτωση στο εθνικό δίκαιο ευρωπαϊκών οδηγιών), ενώ οι κλάδοι ενέργειας και μεταφορών παρέμειναν αυστηρά ρυθμισμένοι.

Αν η εξέλιξη της ρύθμισης σε λίγους κεντρικούς κλάδους δικτύων δεν είναι υποχρεωτικά ενδεικτική της συνολικής διαμόρφωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, υπάρχουν επιπλέον στοιχεία τα οποία υποδεικνύουν ότι στην περίπτωση της Ελλάδας πράγματι υπήρξε μια γενικευμένη χειροτέρευση. Έτσι, μια οικονομία η οποία μοιραζόταν τη μεταπολεμική φιλοσοφία του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία απέκτησε ραγδαία δημοσιονομικές ανισορροπίες την ίδια ώρα που η εχθρικήτητα ως προς την επιχειρηματική πρωτοβουλία και την παραγωγή εκφραζόταν ενδεικτικά, αλλά αντιπροσωπευτικά, με περιπτώσεις όπως η εκδίωξη της Pirelli από την Πάτρα, με αποτέλεσμα τη μετεγκατάσταση του ελληνικού εργοστασίου στη μονάδα της Τουρκίας.² Και, πάλι ενδεικτικά, ο Burtless (2002) καταγράφει πώς η ρύθμιση της αγοράς εργασίας αυξανόταν στην Ελλάδα σε επίπεδα ανεπτυγμένων χωρών, παρόλο που η Ελλάδα δεν είχε φτάσει σε αντίστοιχο επίπεδο οικονομικής και θεσμικής ωρίμανσης και πώς η επιβάρυνση με φόρους και εισφορές ενός μέσου μισθωτού αυξήθηκε δραματι-

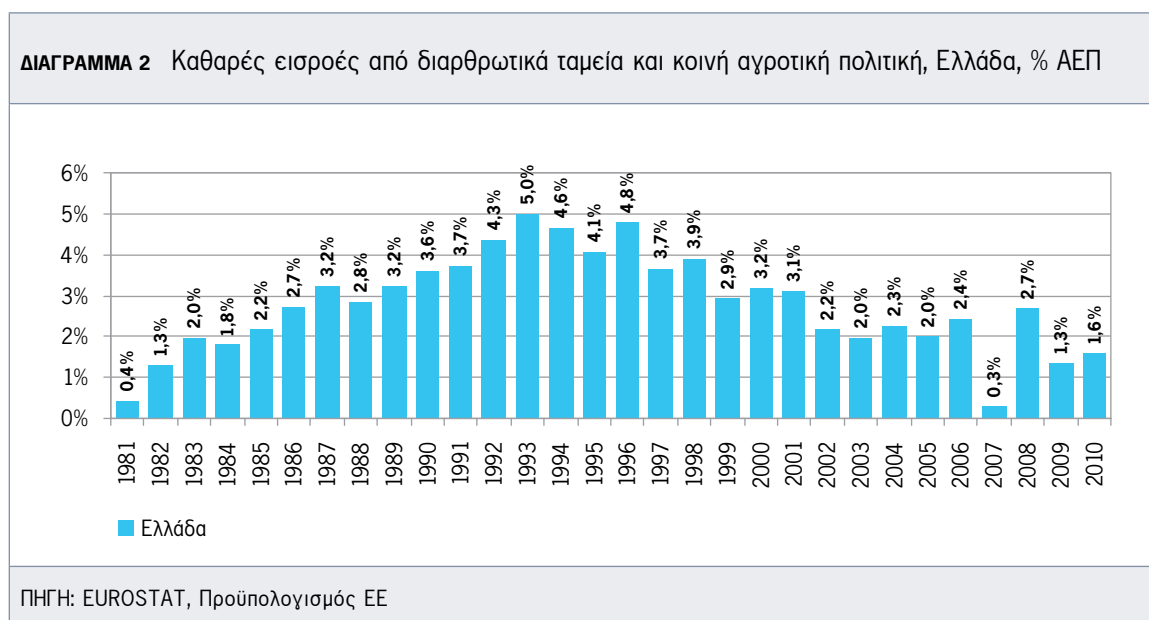
¹ Η Γερμανία δεν εξετάζεται, καθώς με την ένωση Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας οι σχετικές σειρές που θα χρησιμοποιηθούν δεν έχουν πάντα επαρκή συμβατότητα. Επιπλέον, ειδικά για τη Γερμανία, προκύπτουν λόγω της επανένωσης σημαντικά θέματα που αφορούν την επιβολή του, τότε ακόμα, άκαμπτου ρυθμιστικού πλαισίου της Δυτικής Γερμανίας στην Ανατολική Γερμανία την ώρα που η παραγωγική βάση εκεί χρειαζόταν να προσαρμοστεί ταχύτατα στα νέα δεδομένα, όπως περιγράφεται από την Prantl (2011). Αντίστοιχα, δεν περιλαμβάνονται χώρες με σημαντικές ελλείψεις σε κάποιες από τις σειρές που χρησιμοποιούνται. Τέλος, για να παραμείνουν ευανάγνωστα τα σχήματα έχουν περιληφθεί μόνο χώρες μέλη της ΕΕ.

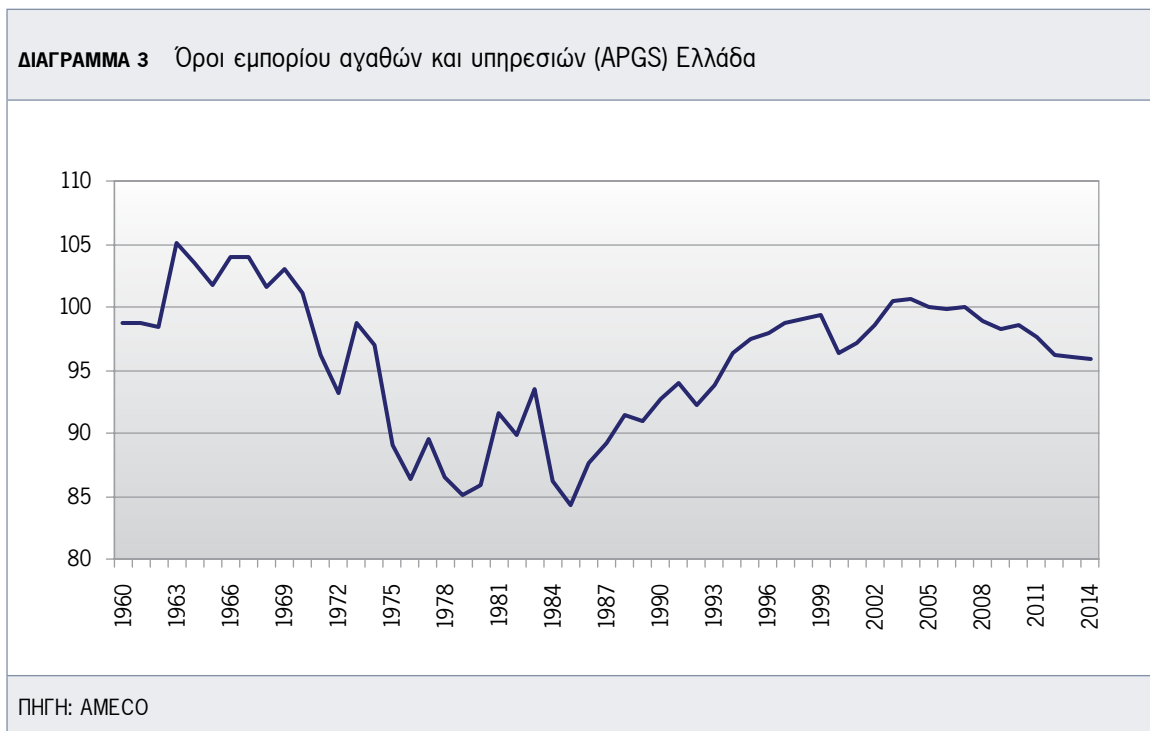
² Έχει ενδιαφέρον εδώ να τονιστεί και η παλαιότερη διαφήμιση του Invest in Turkey στο περιοδικό Economist που είχε σαν σύνθημα "Pirelli Loves Turkey" και που διαφήμιζε την επιτυχή λειτουργία της εταιρείας στη χώρα τις τελευταίες δεκαετίες. Η εταιρεία περιλαμβάνεται και στα "success stories" που προβάλλει ο οργανισμός στην ιστοσελίδα του.

κά τη δεκαετία του '80. Τελικά, η εικόνα που διαμορφώνεται είναι ότι παρόλο που ο άμεσος κρατικός έλεγχος της οικονομίας ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος πριν τη δεκαετία του '80 σε πολλές χώρες, αυτός διευρύνθηκε ακόμα περισσότερο στην Ελλάδα την περίοδο που άρχισε να υποχωρεί στις άλλες χώρες, δημιουργώντας μια ραγδαία αυξανόμενη απόκλιση στη συγκριτική ποιότητα των ρυθμίσεων και του επιχειρηματικού περιβάλλοντος.

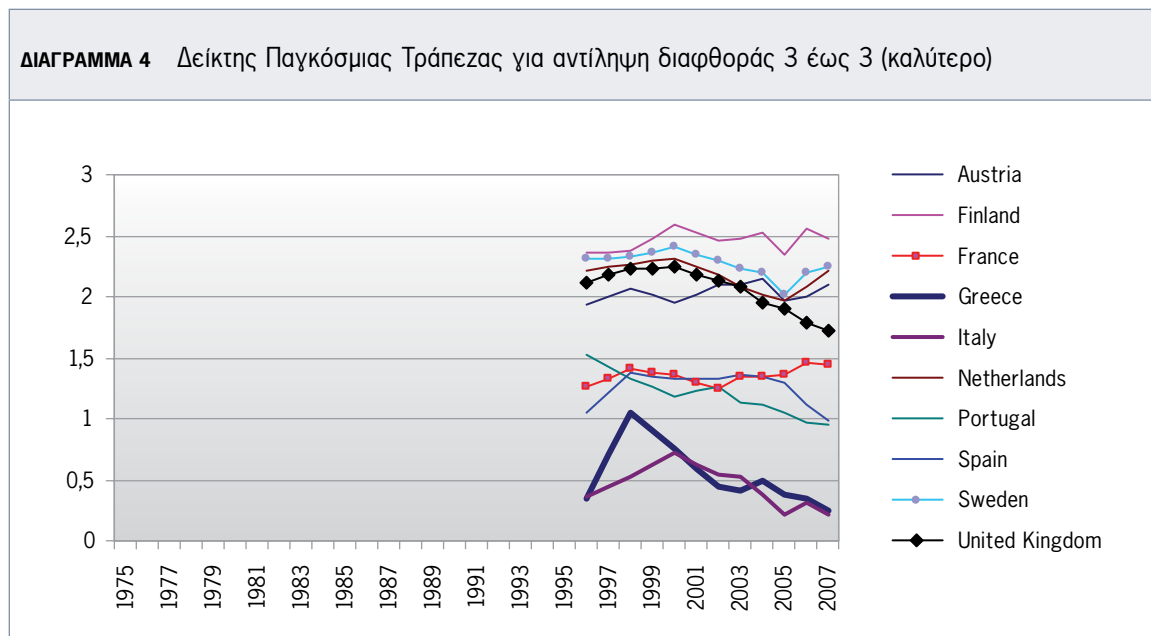
Σε ό,τι αφορά το δεύτερο σκέλος της ανάλυσης, δεν είναι τυχαίο ότι ήδη το 2002 ο Σπράος, και στο αντίστοιχο σχόλιο ο Φιλιππόπουλος (2002), καταγράφανε τις δυνητικές επιπτώσεις από την εισροή των κοινοτικών κονδυλίων στην Ελλάδα, αναφέροντας τις ίδιες εσωτερικές και εξωτερικές δυνάμεις που αναλύουν ο Williamson και οι άλλοι προαναφερόμενοι συγγραφείς: Αλλαγές στους όρους εμπορίου, μεταβολές στη διάρθρωση της παραγωγικής βάσης σε ό,τι αφορά την κατανομή πόρων προς τα εμπορεύσιμα και μη εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες αλλά και κινδύνους που προκύπτουν από την εισροή σημαντικών χρημάτων σε μια χώρα με πολλές θεσμικές αδυναμίες.

Πράγματι, όπως δείχνουν τα Διαγράμματα 2 και 3, τόσο οι εισροές από την Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν πολύ σημαντικές, ενώ και οι όροι εμπορίου μετά από μια υποχώρηση τη δεκαετία του '80 άρχισαν να βελτιώνονται, καθώς η χώρα πλέον είχε πρόσβαση στις φτηνές εισαγωγές στο πλαίσιο της ενιαίας αγοράς, όπως περιγράφει ο Τσαβέας (2002). Αντίστοιχα, οι εισροές από ταξιδιωτικό συνάλλαγμα σταθερά ήταν ψηλές στη χώρα μετά την εδραίωσή της ως τουριστικού προορισμού και την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού που, σαν παγκόσμιο φαινόμενο, άρχισε να ενισχύεται από το τη δεκαετία του '70 και ύστερα.

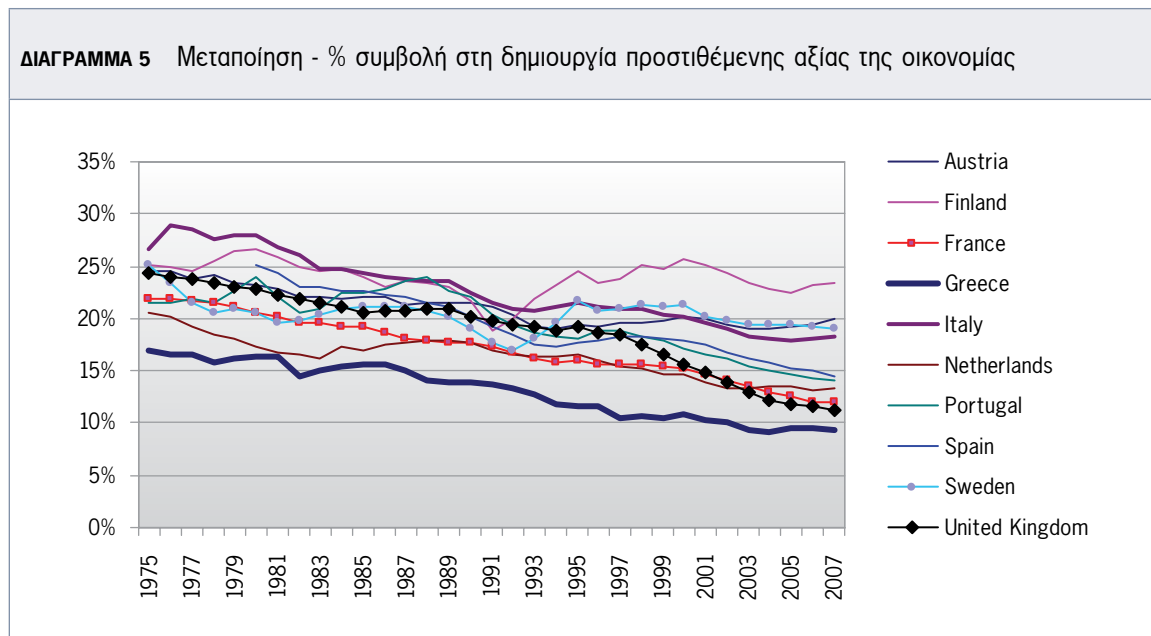

Η ανάλυση του Μαλλιάρου (2011) δίνει βάση στις ανησυχίες που διατύπωνε το 2002 ο Φιλιππόπουλος. Πράγματι, στην Ελλάδα ο δημόσιος τομέας, με τους συγκριτικά ευνοϊκούς όρους απασχόλησης (όπως για παράδειγμα δείχνουν συγκριτικά στοιχεία αποδοχών για επιμέρους κλάδους που δημοσιεύει η Eurostat και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή) και με την εχθρική στάση κατά της ιδιωτικής παραγωγής, επεκτάθηκε. Όπως προβλέπει η κλασική θεωρία του διεθνούς εμπορίου, και όπως δείχνει ο Μαλλιάρου για την Ελλάδα, η μαζική εισροή χρήματος μέσω ευρωπαϊκών κονδυλίων (τα οποία διαχειριζόταν η κυβέρνηση) και η εύκολη χρηματοδότηση με εξωτερικό δανεισμό του γενναιόδωρου κράτους έστρεψε τους ανθρώπινους και μη πόρους της οικονομίας μακριά από την παραγωγή και προς τις ενασχολήσεις που εξασφάλιζαν την πρόσβαση σε αυτά τα χρήματα. Όπως προβλέπουν και οι σχετικές έρευνες, η εισροή αυτών των χρημάτων οδήγησε σε μια όλο και αυξανόμενη διάβρωση των θεσμών (τολμάει να πει κανείς, ακόμα και της ποιότητας της δημοκρατίας), όπως καταγράφουμε στο Mitsopoulos και Pelagidis (2012), μεταξύ άλλων, και όπως αποτυπώνεται ενδεικτικά από την εξέλιξη του δείκτη αντίληψης διαφθοράς της Παγκόσμιας Τράπεζας από τα μέσα της δεκαετίας του '90 (όπου αρχίζουν τα σχετικά στοιχεία) και ύστερα (Διάγραμμα 4). Σχετικά αξίζει να σημειωθεί η σημαντική βελτίωση που καταγράφεται το 1998, η οποία προφανώς εξέφρασε προσδοκίες για την ικανότητα της χώρας να ενταχθεί ισότιμα στον σκληρό πυρήνα της Ευρώπης, προσδοκίες που για τα επόμενα 15 χρόνια διαφεύστηκαν.

Αντίστοιχα, όπως δείχνει το Διάγραμμα 5, και σύμφωνα με όσα προβλέπει τόσο η θεωρία διεθνούς εμπορίου αλλά και η πρωτύτερη ανάλυση που περιγράφει τη μεταποίηση ως εκ φύσεως συγκριτικά πιο ευάλωτη σε μια χειροτέρευση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, η μεταποιητική βάση συρρικνωνόταν – «Η Ελλάδα που παράγει» έφθινε, παρόλο που η κατανάλωση προς ΑΕΠ αυξανόταν κατά πολύ πάνω από τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό μέσο όρο, τροφοδοτούμενη από τις σημαντικές εισροές που δεν βρισκάνε απέναντί τους μια υγιή παραγωγική βάση όπως ακριβώς φοβόταν ο Φιλιππόπουλος ότι θα συμβεί.

4.2 Η μεταποίηση ως κρίσιμος παράγοντας για την εξασφάλιση σταθερά υψηλής ανάπτυξης

Η κρίσιμη παράμετρος για την μακροχρόνια επίπτωση της αποβιομηχάνισης μιας χώρας εντοπίζεται στο γεγονός ότι, η ύπαρξη μιας παραγωγικής, μεταποιητικής, βάσης, τελικά, φαίνεται ότι είναι απαραίτητη για να διασφαλίσει σε μια οικονομία την ύπαρξη μιας επαρκούς ποικιλίας δραστηριοτήτων, που μεταξύ τους αναπτύσσουν συνέργειες, και συνεπώς δημιουργούν τη δυνατότητα να επιτυγχάνει μη φθίνουσες οικονομίες κλίμακας, έστω και κατά περιόδους, κατά τα προβλεπόμενα, ενδεικτικά, από τον Romer (1986, 1990). Ειδικά οι μη, αναγκαστικά, αρνητικές κλίμακες που προκύπτουν σαν αποτέλεσμα της γνώσης και της δεξιοτήτας όχι μόνο για τη διασφάλιση τεχνολογικής προόδου αλλά και για την παραγωγική αξιοποίησή της σε έναν κύκλο με όλο και αυξανόμενη ακτίνα,³ σημαίνει ότι, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του μέλλοντος, αντίθετα με την ανάλυση του Ricardo, δεν είναι πλέον δεδομένα. Ακολουθώντας ακριβώς αυτή την προσέγγιση, οι Kitson και Michie επιχειρηματολογούν ότι το συγκριτικό πλεονέκτημα μιας χώρας διαμορφώνεται από πολιτικές και διαρθρωτικές αλλαγές.

Η δημιουργία αυτών των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, φαίνεται να συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη ενός οικοσυστήματος δεξιοτήτων και γνώσεων το οποίο παράγει αγαθά και υπηρεσίες που με τη σειρά τους μπορούν να αποτελέσουν εισροές, άμεσα ή έμμεσα μέσω των διαθεσίμων δεξιοτήτων, για άλλα προϊόντα και υπηρεσίες. Οι Rodrik κ.ά. (2006) και Hausmann και Hidalgo (2010), πραγματοποιώντας μια έρευνα που τελικά οδήγησε στην οικοδόμηση όλου του «παρατηρητηρίου για την οικονομική πολυπλοκότητα», βρίσκουν ότι, οι χώρες των οποίων το καλάθι εξαγωγών αξιολογείται ως πιο εξελιγμένο, προσεγγίζουν υψηλότερα επίπεδα ευημερίας και ανάπτυξης. Η ανάλυση αυτή εξετάζει για το κάθε προϊόν που εξαγει μια χώρα τον βαθμό στον οποίο η παραγωγή του συνήθως συμπίπτει με την παραγωγή άλλων αγαθών και αποτυπώνει μέσω της σχέσης αυτής τον βαθμό στον οποίο η ύπαρξη δεξιοτήτων που απαιτεί η παραγωγή ενός προϊόντος, ή και η παραγωγή του, διευκολύνουν την παραγωγή και άλλων προϊόντων. Η αποτύπωση των «οικοσυστημάτων» παραγωγής από τον «χάρτη της παγκόσμιας πολυπλοκότητας» των Hausmann κ.α. (2011) δείχνει τη σημασία που έχουν τα διασυνδεδεμένα οικοσυστήματα δεξιοτήτων στην ικανότητα μιας χώρας να ανέλθει στην αλυσίδα αξίας των αγαθών που παράγει. Αντίστοιχα, αναδεικνύει τον βαθμό στον οποίο η πρακτική αξιοποίηση της εκπαίδευσης και της έρευνας είναι απαραίτητη για τη διάχυση των ωφελημάτων αυτών στην παραγωγική βάση και μέσω αυτής στην κοινωνία.

Σε σχέση με την προαναφερόμενη ανάλυση, παραμένουν δύο σημεία προς διευκρίνιση. Το ένα αφορά τον ρόλο της μεταποίησης στην ανάπτυξη αυτών των οικοσυστημάτων δεξιοτήτων, καθώς και τη σχέση της μεταποίησης με τον κλάδο των υπηρεσιών. Το δεύτερο αφορά τη σημασία της γεωγραφικής εγγύτητας των διάφορων δραστηριοτήτων, δηλαδή τον βαθμό στον οποίο στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης μια χώρα μπορεί να ελπίζει ότι θα ανέλθει στην αλυσίδα αξίας, χωρίς να χρειαστεί να δημιουργήσει για παράδειγμα την προαναφερόμενη μεταποιητική βάση.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο, η προαναφερόμενη ανάλυση βασίζεται στην ανάλυση εξαγωγών, και αυτές με τη σειρά τους αποτελούν στη συντριπτική πλειοψηφία προϊόντα μεταποίησης. Ενδεικτικά, τα προϊόντα μεταποίησης διαμορφώνουν τον κύριο όγκο του παγκόσμιου εμπορίου κατά 70% σύμφωνα με την Mc Kinsey (2012b), ενώ ο κλάδος αποτελεί μόνο το 16% του παγκοσμίου ΑΕΠ. Αλλά ακόμα και τα προϊόντα που δεν είναι αποτέλεσμα μεταποίησης, όπως οι πρώτες ύλες ή τα αγροτικά προϊόντα, απαιτούν συχνά σαν εισροή προϊόντα μεταποίησης. Συνεπώς, η γενίκευση της προαναφερόμενης ανάλυσης, όπως ενδεικτικά των Hausmann και Hidalgo (2011), στην ανάγκη ύπαρξης μιας επαρκώς διαφοροποιημένης και υγιούς μεταποιητικής βάσης είναι εύλογη και ορθή. Επίσης, η Mc Kinsey (2012b) καταγράφει, με συγκεκριμένα στοιχεία, ότι αυξάνεται

³ Στο υπόδειγμα του Solow, και τις μετέπειτα εξελίξεις του όπως του Lucas (1988), για παράδειγμα η εισαγωγή στον εκθέτη των παραγωγικών συντελεστών μιας μεταβλητής που να ενσωματώνει τον αριθμό των κλάδων ή μονάδων με τις οποίες υπάρχει δυνατότητα συνεργασίας θα μπορούσε να εισάγει την «πολυπλοκότητα» που αναλύει ο Bar-yam (2003).

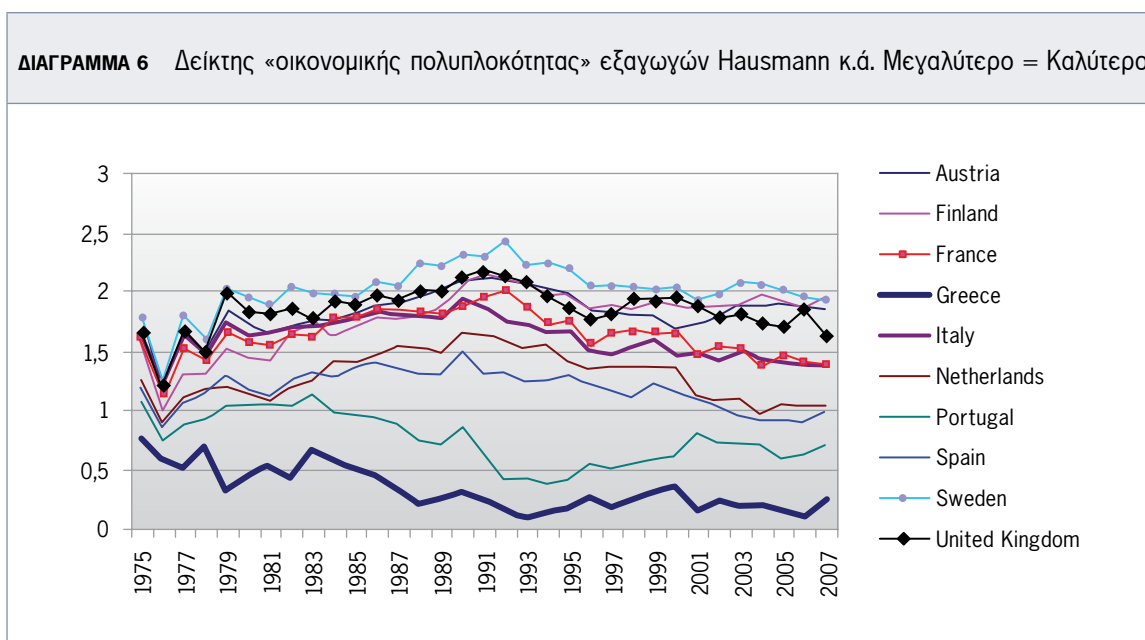
διαχρονικά τόσο ο βαθμός στον οποίο ο κλάδος της μεταποίησης «που φτιάχνει πράγματα» εξαρτάται από υπηρεσίες, σαν εισροή, όσο και ο βαθμός στον οποίο ο κλάδος συνεισφέρει, σαν εκροή, στις υπηρεσίες. Η εξέλιξη αυτής της σχέσης, ειδικά σε ό,τι αφορά την ενσωματωμένη γνώση, σημαίνει επίσης ότι, η διάκριση υπηρεσιών/μεταποίησης με την κλασική έννοια αρχίζει σε πολλές περιπτώσεις να χάνει τη συνάφειά της με την πραγματικότητα. Παραμένει όμως ότι, ακόμα και αν αυτή η διάκριση ξεθωριάζει, η παραγωγή προϊόντων παραμένει αναπόσπαστη προϋπόθεση για την ανάπτυξη ενός υγιούς παραγωγικού οικοσυστήματος.

Σχετικά, ο Πίνακας 1 καταγράφει, για την Ευρώπη των 17 και την Ελλάδα, το ποσοστό στο οποίο διάφοροι κλάδοι χρησιμοποιούσαν το 2008 προϊόντα μεταποίησης σαν εισροές. Επίσης καταγράφεται πως στην Ελλάδα η παραγωγή και η παροχή υπηρεσιών βασίζονται σε πολύ μικρότερο βαθμό στη χρήση εισροών που είναι μεταποιημένα προϊόντα. Κάθε αριθμός σε αυτόν τον πίνακα, δυστυχώς, κρύβει από πίσω του μια ιστορία που τελικά είτε αποδίδεται σε θεσμικές αποτυχίες είτε στην «Ολλανδική ασθένεια». Έτσι, η εντυπωσιακή απόκλιση στον δημόσιο τομέα και την άμυνα καταγράφει την έμφαση που δίνεται στην καταβολή μισθών υπαλλήλων, αντί της ανάπτυξης ολοκληρωμένων υπηρεσιών προς τους πολίτες, καθώς και τη μη χρήση των δημόσιων προμηθειών για τη στρατηγική ενίσχυση της εγχώριας παραγωγής. Επίσης, ενδεικτική είναι η περίπτωση της σταδιακής διακοπής της παραγωγής ενδιάμεσων προϊόντων πρώτου επιπέδου μεταποίησης της αγροτικής παραγωγής, παρά την καταρχήν εξαιρετική ποιότητα των ελληνικών αγροτικών προϊόντων. Ο λόγος είναι ότι οι αγρότες δεν φροντίζουν πλέον την απαραίτητη σταθερότητα στην ποιότητα της παραγωγής τους, καθώς η τελευταία δεν επηρεάζει τις γενναιόδωρες επιδοτήσεις που λαμβάνουν. Έτσι, οι μονάδες πρώτης μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων έχουν σταδιακά κλείσει τις τελευταίες δεκαετίες και η ελληνική βιομηχανία τροφίμων εισάγει πλέον από το εξωτερικό χειρότερης ποιότητας και πολύ ακριβότερες εισροές που είναι προϊόντα πρώτης μεταποίησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Συμμετρικός πίνακας εισροών - εκροών. Σύνολο, 2008 Eurostat				
	EA17		GR	
	Όλα	Εγχώρια	Όλα	Εγχώρια
Εισροές μεταποίησης σαν % εισροών κλάδου				
Αγροτική παραγωγή, δάση και αλιεία	73,4%	72,7%	59,3%	59,4%
Βιομηχανία εκτός κατασκευών	67,9%	64,9%	46,1%	38,3%
Κατασκευές και εργοτάξια	9,1%	9,1%	0,3%	0,3%
Εμπόριο, χονδρικό και λιανικό, μεταφορές και αποθήκες, καταλύματα και εστίαση	37,0%	37,7%	21,3%	25,7%
Τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών	13,8%	13,8%	7,4%	7,3%
Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και ασφάλειες	13,0%	13,2%	15,1%	14,9%
Ακίνητα	17,0%	17,0%	13,4%	13,4%
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές υπηρεσίες, διοικητικές και υποστηρικτικές υπηρεσίες	28,2%	27,9%	14,8%	15,1%
Δημόσια διοίκηση, άμυνα, εκπαίδευση, υγεία και κοινωνικές υπηρεσίες	18,9%	18,9%	3,3%	3,2%
Τέχνες, αναψυχή κ.λπ., νοικοκυριά και διεθνείς οργανισμοί	14,7%	14,9%	7,1%	7,4%
Σταθμισμένος μέσος όρος όλων των κλάδων	44,4%	41,1%	29,6%	25,0%

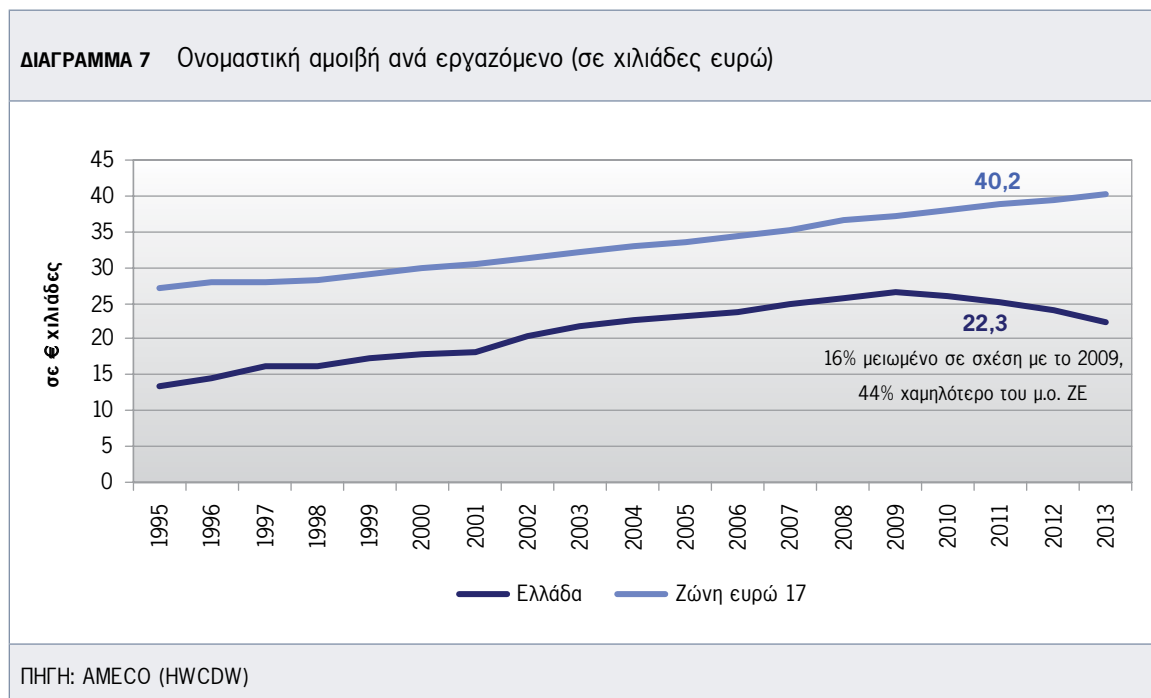
Σε ό,τι αφορά το δεύτερο θέμα, η Mc Kinsey (2012b), για παράδειγμα, προβλέπει την επικράτηση ευέλικτων, διασυνδεδεμένων με προμηθευτές και αγορές, επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν πληροφορική και νέες τεχνολογίες και αποτελέσματα έρευνας για να καινοτομούν συμβάλλοντας στην αύξηση της παραγωγικότητας και του επιπέδου ζωής. Επιπλέον τονίζει ότι, οι σχέσεις με τους προμηθευτές και η μεταφορά των αποτελεσμάτων έρευνας στην παραγωγή απαιτούν εγγύτητα σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμα και αν λόγω της «παγκοσμιοποίησης» αυτό δεν ισχύει πλέον σε άλλες περιπτώσεις. Φαίνεται μάλιστα ότι γεωγραφική εγγύτητα του ανθρώπινου κεφαλαίου και της έρευνας με την παραγωγή απαιτείται σε ορισμένα κρίσιμα σημεία της παραγωγής ειδικά υψηλής προστιθέμενης αξίας προϊόντων. Παρόμοια συμπεράσματα προκύπτουν και από τη μελέτη των Bahar κ.ά. (2012), αλλά και του συνόλου της προαναφερόμενης ανάλυσης, που καταγράφουν και υποστηρίζουν μια διαμορφούμενη συναίνεση στην αρθρογραφία για τη σημασία της εγγύτητας για την ενθάρρυνση της διάδοσης δεξιοτήτων και τεχνολογιών ανάμεσα σε κλάδους, ειδικά όταν αυτές δεν μπορούν να ενσωματωθούν αυτούσιες σε μηχανές.

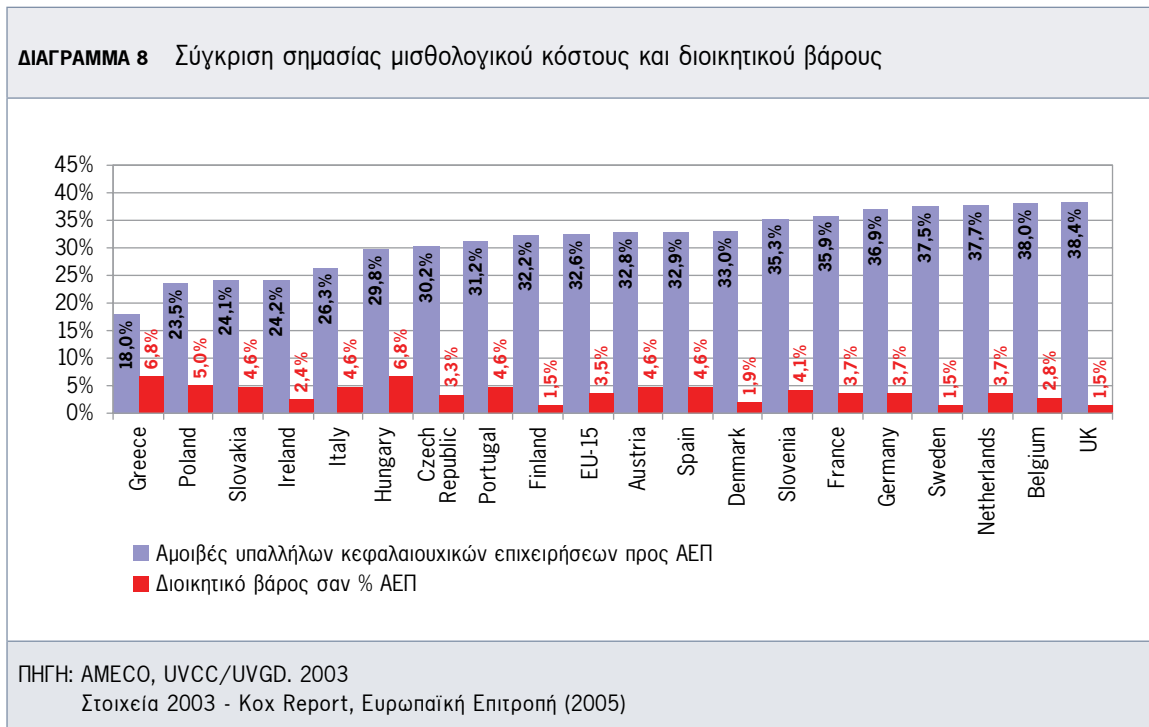
Για την Ελλάδα, αν συγκριθεί το Διάγραμμα 5, όπου καταγράφεται η χαμηλή «πολυπλοκότητα» των προϊόντων που εξάγει η χώρα μας, με τη μικρή συμμετοχή της μεταποίησης στο (προ κρίσης) ΑΕΠ της χώρας, όπως καταγράφει ο Πίνακας 1, προκύπτει ότι οποιοδήποτε σχέδιο ενίσχυσης της ανάπτυξης της χώρας θα πρέπει να περιλαμβάνει και την προοπτική σημαντικής ενίσχυσης της μεταποιητικής βάσης της χώρας, όχι μόνο σαν ποσοστό του ΑΕΠ αλλά κυρίως σαν ποικιλία δραστηριοτήτων. Μάλιστα πρέπει να τονιστεί ότι, στον «χάρτη της οικονομικής πολυπλοκότητας» που έχουν καταρτίσει οι προαναφερόμενοι συγγραφείς και όπως συνοψίζεται από τον Hausmann (2012) ειδικά για τη χώρα μας, εντοπίζουν ειδικά για την Ελλάδα σημαντικές ευκαιρίες οικονομικής ανάπτυξης σε κλάδους όπως η μηχανουργία, τα χημικά και η μικροηλεκτρονική και συστήνουν την αναζήτηση εκείνων των πολιτικών που θα επιτρέψουν την αξιοποίηση αυτών των ευκαιριών.

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι, η ανάπτυξη της μεταποίησης δεν συνεπάγεται αυτόματα αύξηση της συμμετοχής της στο ΑΕΠ μιας χώρας, στον βαθμό που ο τομέας των υπηρεσιών αναπτύσσεται ακόμα ταχύτερα από τη μεταποίηση. Αυτό συμβαίνει σε αρκετές χώρες, αλλά παράλληλα, όταν οι βάσεις αυτής της εξέλιξης είναι υγιείς καταγράφεται ότι το μίγμα των εξαγωγών της χώρας παραμένει υψηλής προστιθέμενης αξίας. Αντίστοιχα, παραμένει ότι σε αρκετές περιπτώσεις καταγράφεται μια θετική σχέση ανάμεσα στη μεταποιητική βάση μιας χώρας και τις επιδόσεις της σε ό,τι αφορά τις εξαγωγές, όπως συμβαίνει στην έκθεση του World Economic Forum (2013).

Πρέπει να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι για πολλούς κλάδους η εγγύτητα σε αγορές, αξιόπιστες υποδομές μεταφορών, πρώτες ύλες, δεξαμενές ταλέντου και οι επενδύσεις σε κεφάλαιο είναι εξίσου σημαντικές με το κόστος της ενέργειας και το κόστος εργασίας, παρόλο που το κόστος εργασίας σε αυτό το περιβάλλον έχει ολοένα μικρότερη σημασία από τη συνολική διαμόρφωση της δομής κόστους που περιλαμβάνει όλη την αλυσίδα τροφοδοσίας, παραγωγής και διακίνησης. Επίσης, ειδικά για την Ελλάδα το κόστος της εργασίας δεν ήταν, και δεν είναι, τόσο σημαντικό. Όπως δείχνουν τα Διαγράμματα 6 και 7, όχι μόνο οι μέσοι μισθοί στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή είναι σχεδόν οι μισοί από τον μέσο όρο της ζώνης του ευρώ, αλλά και αν ληφθούν υπόψη οι σημαντικές κλαδικές διαφορές που αποκαλύπτουν τα σχετικά αναλυτικά στοιχεία της Eurostat, μπορεί κανείς να δει ότι στους ανταγωνιστικούς κλάδους της μεταποίησης οι μισθοί στην Ελλάδα είναι ακόμα χαμηλότεροι, και προνομιούχοι κλάδοι που συνήθως επηρεάζονται ή ελέγχονται από το κράτος ανεβάζουν τον μέσο όρο με τις συγκριτικά ψηλές αποδοχές τους. Επιπλέον, η διαχρονική μείωση της χρήσης της μισθωτής εργασίας στη χώρα, απόρροια πολιτικών επιλογών δεκαετιών που αναλύουμε στο Mitsopoulos και Pelagidis (2012), σημαίνει ότι στην Ελλάδα το κόστος μισθοδοσίας επιχειρήσεων σαν ποσοστό του ΑΕΠ πριν την κρίση ήταν το χαμηλότερο στη ζώνη του ευρώ, την ίδια ώρα που το διοικητικό βάρος σαν ποσοστό του ΑΕΠ ήταν το υψηλότερο.

Έτσι καταγράφεται για άλλη μια φορά πώς το εμπόδιο στη δυνατότητα της χώρας να αναπτυχθεί δεν ήταν ποτέ το μισθολογικό κόστος στον ιδιωτικό τομέα, αλλά η ρυθμιστική παρεμπόδιση της προσπάθειας της παραγωγικής ιδιωτικής οικονομίας να ανέλθει στην αλυσίδα αξίας. Έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι, αυτή η ιδιαιτερότητα της χώρας μας φαίνεται να διέφυγε παντελώς των επίσημων δανειστών της ελληνικής κυβέρνησης, καθώς και των ερευνητών που τους υποστηρίζουν και συμβουλεύουν.

5. Ο ρόλος των δημόσιων πολιτικών στην ανάπτυξη μιας παραγωγικής κοινωνίας της γνώσης

Από την παραπάνω ανάλυση αποκαλύπτεται, για άλλη μια φορά, ο πραγματικός ρόλος του κράτους στην υποστήριξη της ανάπτυξης, που είναι, πριν από τις όποιες ενεργές πολιτικές, η απομάκρυνση των εμποδίων στη μετεξέλιξη της οικονομίας. Η προσέγγιση αυτή θέτει και τις προϋποθέσεις, ώστε οι όποιες ενεργές πολιτικές στήριξης συνεργασιών, καθώς και ενίσχυσης της παιδείας, για παράδειγμα, θα έχουν το μέγιστο δυνατό αποτέλεσμα.

Η προηγούμενη ανάλυση σημαίνει ότι πέρα από την προσέγγιση μελετών, όπως της Mc Kinsey (2012) ή των Stobbe κ.ά. (2012), που αναλύουν τομείς που έχουν καταγράψει επιτυχίες στο παρελθόν και εξετάζουν τις αναπτυξιακές ευκαιρίες της χώρας μέσω μιας προβολής αυτών των επιτυχιών στο μέλλον, θα πρέπει κανείς να εξετάσει επιπλέον τι δεν υπάρχει σήμερα, και πού μπορεί να δημιουργηθεί αύριο. Μια τέτοια εναλλακτική προσέγγιση θα ήταν πιο συμβατή με το έργο των Rodrik κ.ά. (2006). Στο τέλος, η στρατηγική προσέγγιση που συνιστά ο Hausmann (2012), και η οποία βασίζεται στις έρευνες των Hausmann και Hidalgo (2010) και Hausmann κ.ά. (2011), δείχνει ότι οι υφιστάμενες δραστηριότητες πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τμήματα ενός διασυνδεδεμένου συστήματος του οποίου η επαρκής ανάπτυξη αποτελεί εφαλτήριο για νέες δραστηριότητες ή νέους συνδυασμούς δραστηριοτήτων. Αν και τα επόμενα εξελικτικά βήματα δεν μπορούν εξαρχής να προβλεφθούν ακριβώς επειδή θα είναι καινοτόμα, οι μελέτες αυτές εντοπίζουν για τη χώρα μας ορισμένα σημαντικά κενά στη μεταποιητική βάση, και συστήνουν την αναζήτηση των λόγων για τους

οποίους αυτά υπάρχουν. Τονίζεται ότι αν η χώρα αξιοποιήσει πλήρως τα υφιστάμενα πλεονεκτήματα, όπως ο τουρισμός ή οι δραστηριότητες που για παράδειγμα αναλύει η Mc Kinsey (2012), αλλά επιπλέον καταφέρει να απομακρύνει και τους λόγους για τους οποίους εμφανίζει τα κενά που καταγράφει η προαναφερόμενη έρευνα, θα καταφέρει όχι απλά να προσεγγίσει τους μέσους όρους, αλλά και να τους ξεπεράσει. Στο σημείο αυτό αξίζει να προστεθεί ότι οι δημόσιες πολιτικές πρέπει να καταστήσουν προτεραιότητα όχι μόνο τον εντοπισμό, και την απομάκρυνση αυτών των λόγων, αλλά και την απομάκρυνση των εμποδίων στη συνεργασία επιχειρήσεων με τα ερευνητικά κέντρα της χώρας, όπως αναλύουμε στο Mitsopoulos και Pelagidis (2014).

Η χρήση των δημόσιων πολιτικών σε αυτή την κατεύθυνση είναι συμβατή με τη θέση που εκφράζει στον δεύτερο τόμο της μελέτης του World Economic Forum (2013), ότι δηλαδή ο ρόλος των δημόσιων πολιτικών στην διασφάλιση των απαραίτητων προϋποθέσεων για την ανάπτυξη της μεταποίησης δεν είναι απλά διαχειριστικός – είναι στρατηγικός, με την έννοια ότι αποσκοπεί στην απόδοση σε μια χώρα εκείνων των συγκριτικών πλεονεκτημάτων που μπορούν να αποκτηθούν μέσω πολιτικών. Για τη χώρα μας αυτή η πρόταση ισχύει ακόμα περισσότερο στην παρούσα συγκυρία κατά την οποία η ριζική αναδιάρθρωση της οικονομίας απαιτεί μια, ιστορικά μοναδικών διαστάσεων, μετακίνηση πόρων. Πρέπει συνεπώς να γίνει ειδική μνεία σε εκείνα τα εμπόδια που δυσκολεύουν αυτή την αναδιάρθρωση και που ξεκινούν από το ψηλό και αβέβαιο κόστος μεταβίβασης ακινήτων και εταιρικών μεριδίων έως τη συνεχιζόμενη παρεμπόδιση από το κράτος του ανταγωνισμού σε κρίσιμους κλάδους δικτύων. Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχει υπάρξει πρόοδος σε σημαντικά θέματα, όπως η αδειοδότηση επιχειρήσεων, οι οδικές μεταφορές, η διαχείριση του λιμένα Πειραιά, καθώς και σε αρκετά άλλα παρεμφερή θέματα. Όμως σε πολλές περιπτώσεις οι προσπάθειες αυτές δεν έχουν ολοκληρωθεί ακόμα, ενώ απομένουν και πολλά άλλα σημαντικά θέματα προς επίλυση. Το ζητούμενο λοιπόν είναι να σωρευτεί ταχύτητα η κρίσιμη μεταρρυθμιστική μάza, η οποία να μπορεί να αντισταθμίσει το μέγεθος των προβλημάτων που δημιούργησαν την παρούσα κρίση, καθώς και των προβλημάτων που πλέον δημιουργεί η ίδια. Τέλος αξίζει στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε ότι ο Williamson (2011) μας έχει ήδη προσφέρει μια αποτίμηση των ιστορικών επιπτώσεων που μπορεί να επέλθουν, όταν οι πολιτικές επιλογές μιας χώρας δεν λαμβάνουν υπόψη τους τα παραπάνω.

6. Συμπεράσματα και προτάσεις

Το μήνυμα αυτής της ανάλυσης οπωσδήποτε δεν μπορεί να ερμηνευτεί σε καμία περίπτωση ως μια παράκληση να μην προωθηθεί άμεσα η εδραίωση του ανταγωνισμού σε όλες τις πτυχές της ελληνικής αγοράς. Όμως, αναδεικνύοντας τους σχετικούς κινδύνους, διατυπώνει εμφατικά την επιταγή ότι αυτή η προσπάθεια πρέπει να συνοδεύεται παράλληλα, ή κατά προτίμηση να ακολουθεί στενά, την προσπάθεια αποφασιστικής απομάκρυνσης εκείνων των παραγόντων που φέρνουν την εγχώρια παραγωγική βάση σε μια συγκριτικά μειονεκτική θέση σε σχέση με τους εντός ή εκτός της Ενιαίας Αγοράς ανταγωνιστές.

Η ανάλυση αυτή τελικά επικεντρώνεται ειδικά στον κλάδο της μεταποίησης για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του, αυτός ο κλάδος πλήττεται στην πράξη δυσανάλογα, σε σχέση με τις υπηρεσίες, από τις αστοχίες και αδυναμίες του επιχειρηματικού και μακροοικονομικού περιβάλλοντος στα πλαίσια της Ενιαίας Αγοράς. Ο δεύτερος είναι ότι, η ύπαρξη ενός επαρκώς διαφοροποιημένου πυρήνα μεταποίησης είναι, τελικά, μια απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη ενός σύγχρονου κλάδου υπηρεσιών, ακόμα και αν ο τελευταίος περιλαμβάνει και την πλήρη αξιοποίηση συγκριτικών πλεονεκτημάτων σε κλάδους όπως ο τουρισμός και η ναυτιλία, όπως άλλωστε οφείλει να είναι ο εθνικός μας στόχος.

Βιβλιογραφία - Πηγές

- Αναστασάτος, Α., (2011), Η εξωτερική ανισορροπία της ελληνικής οικονομίας. Αίτια, χαρακτηριστικά και σενάρια προσαρμογής. Σε *Η διεθνής κρίση, η κρίση στην ευρωζώνη και το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα*, Γκ. Χαρδούβελης και Χ. Γκόρτσος (επιμελητές). Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- Burtless, G., (2002), Η Ελληνική αγορά εργασίας. Σε *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελλάδος*, Τράπεζα της Ελλάδος & The Brookings Institution, Επιμέλεια Έκδοσης: Ralph C. Bryant, Νικόλαος Χ. Γκαργκάνας, Γεώργιος Σ. Ταβλάς, Αθήνα.
- Μαλλιάρόπουλος, Δ., (2011), Η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας μετά την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ. Σε *Η διεθνής κρίση, η κρίση στην ευρωζώνη και το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα*, Γκ. Χαρδούβελης και Χ. Γκόρτσος (επιμελητές). Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- Σπράος, Γ., (2002), Μεταβιβάσεις από την ΕΕ και πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής: Μια θεώρηση δια γυμνού οφθαλμού. Σε *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελλάδος*, Τράπεζα της Ελλάδος & The Brookings Institution, Επιμέλεια Έκδοσης: Ralph C. Bryant, Νικόλαος Χ. Γκαργκάνας, Γεώργιος Σ. Ταβλάς, Αθήνα.
- Τσαβέας, Ν., (2002), Το ισοζύγιο πληρωμών και η ανταγωνιστικότητα της Ελλάδος. Σε *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελλάδος*, Τράπεζα της Ελλάδος & The Brookings Institution, Επιμέλεια Έκδοσης: Ralph C. Bryant, Νικόλαος Χ. Γκαργκάνας, Γεώργιος Σ. Ταβλάς, Αθήνα.
- Φιλιππόπουλος, Α., (2002), Σχόλιο επί Σπράος (2002).
- Anastasatos, T., (2008), The Deterioration of the Greek Current Account Balance: Causes, Implications and Adjustment Scenarios. *Economy and Markets III(6)*, Division of Economic Research and Forecasts, EFG Eurobank.
- Arnold, J., G. Nicoletti and S. Scarpetta, (2008), Regulation, Allocative Efficiency and Productivity in OECD Countries: Industry and Firm-Level Evidence, OECD Economics Department Working Papers, No. 616, OECD Publishing.
- Bahar, D., Hausmann, R. and C. Hidalgo, (2012), International Knowledge Diffusion and the Comparative Advantage of Nations. HKS Working Paper No. RWP12-020
- Bar-yam, Y., (2003), *Dynamics Of Complex Systems*. W.stview Press.
- Corden, Max, (1985), Protection, growth and trade: Essays in international economics. Basil Blackwell, Oxford.
- Durlauf, S. and P. Johnson, (1995), Multiple Regimes and Cross-Country Growth Behavior, *Journal of Applied Econometrics*, 10(4):365-384, October.
- Durlauf, S. and D. Quah, (1999), The new empirics of economic growth, In *Handbook of Macroeconomics*, ed. John B. Taylor and Michael Woodford, vol. 1A. North Holland, Elsevier Science.
- Dollar, D. and A. Kraay, (2004), Trade, Growth, and Poverty. *Economic Journal*, Vol. 114, pp. F22-F49.
- Hausmann, R. and C. Hidalgo, (2010), Country Diversification, Product Ubiquity, and Economic Divergence, Scholarly Articles 4554740, Harvard Kennedy School of Government.
- Hausmann, R., Hidalgo, CA., Bustos, S., Coscia, M., Chung, S., Jimenez, J., Simoes, A. and M. Yildirim, (2011), *The Atlas of Economic Complexity. Mapping Paths to Prosperity*. Puritan Press. Cambridge MA.
- Hausmann, R. and C. Hidalgo, (2011), The network structure of economic output. *Journal of Economic Growth* (16).
- Hausmann, R., (2012), Ireland can show Greece a way out of the crisis, *Financial Times*, February 8.
- Kitson, M. and J. Michie. The Deindustrial Revolution: The Rise and Fall of UK Manufacturing, 1870-2010 in R. Floud P. Johnson (eds), *The Cambridge Economic History of Modern Britain*, Vol 2, CUP, forthcoming.
- Lucas, R., (1988), On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1).
- Mc Kinsey and Company, Athens Office, (2012), Greece 10 years ahead. Defining Greece's new growth model and strategy.
- Mc Kinsey Global Institute, (2012b), Manufacturing the future: The next era of global growth and innovation. November.

- Mitsopoulos M. and T. Pelagidis, (2012), *Understanding The Crisis in Greece: From Boom to Bust*. Second Edition. Palgrave Macmillan.
- Mitsopoulos M. and T. Pelagidis, (2014), *Greece. From Exit to Recovery?* Washington DC: The Brookings Institution.
- Nicoletti, G. and S. Scarpetta, (2005), *Product Market Reforms and Employment in OECD Countries*, OECD Economics Department Working Papers, No. 472, OECD Publishing.
- Prantl, S., (2011), *Entry Regulation and Firm Entry: Evidence from German Reunification*. In *Handbook of Research on Innovation and Entrepreneurship*, Audretsch, D., Flack, O., Heblich, S. and A. Lederer (eds). Edward Elgar.
- Rodrik, D., Hausmann, R. and J. Hwang, (2006), *What You Export Matters*. CEPR Discussion Paper No. 5444.
- Romer, P., (1990), *Endogenous Technological Change*. *The Journal of Political Economy*, 98(5)2.
- Romer, P., (1986), *Increasing returns and long-run growth*. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.
- Sachs, J., Shatz, H., Deardorff, A. and R. Hall, (1994), *Trade and Jobs in U.S. Manufacturing* Brookings Papers on Economic Activity, Vol. 1., pp. 1-84.
- Sachs, J. and A. Warner, (1997), *Natural Resource Abundance and Economic Growth* Center for International Development and Harvard Institute for International Development, Harvard University, Cambridge MA.
- Solow, R., (1956), *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1).
- Stobbe, A. and P. Pawlicki, (2012), *Greece, Ireland, Portugal. More growth via innovation*. EU Monitor European Integration, DB Research, DB AG.
- Williamson, J., (2011), *Trade and Poverty: When the Third World Fell Behind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- World Economic Forum, (2013), *Manufacturing for Growth Strategies for Driving Growth and Employment*. Volume 1: Globally Competitive Policy, Volume 2: Partnering for Competitiveness, Volume 3: Manufacturing Value Chains Driving Growth, A World Economic Forum Report in collaboration with Deloitte Touche Tohmatsu Limited.

